

«نقد و بررسی رای وحدت رویه شماره ۵۹۰ مورخ

۷۲/۱۱/۱۵ هیأت عمومی دیوان عالی کشور»

ترحم اسدیان *

«۸۱/۴/۴»

تفکیک میان مجازات بازدارنده و مجازات تکمیلی امر ساده‌ای نیست تا جایی که به عقیده نگارنده حتی هیأت عمومی دیوان عالی کشور را نیز به اشتباه انداخته است بطوریکه در رای وحدت رویه شماره ۵۹۰-۷۲/۱۱/۱۵ بین این دو مجازات تمایزی قائل نشده‌اند. مجازات بازدارنده مجازاتی است مستقل در ردیف سایر مجازاتها که تعریف آن در ماده ۱۷ قانون مجازات اسلامی آمده است و شامل حبس، جزای نقدی، تعطیل محل کسب، لغو پروانه و محرومیت از حقوق اجتماعی و... می‌شود که این نوع مجازاتها باید بوسیله قانون تعیین شوند و قاضی نمی‌تواند راساً برای مجرمین این مجازاتها را در نظر بگیرد برخلاف مجازات تکمیلی که مجازات مستقلی نیست و قاضی می‌تواند راساً مرتکبین به جرایم عمدی را که به تعزیر یا مجازات بازدارنده محکوم کرده است به عنوان تتمیم حکم تعزیری یا بازدارنده، مدتی از حقوق اجتماعی محروم و نیز از اقامت در نقطه یا نقاط معینی ممنوع یا به اقامت در محل معین مجبور نماید. در این مقاله به تبیین تفاوت‌های موجود میان این مجازاتها می‌پردازیم.

کلید واژه‌ها:

اصل قانونی بودن جرایم و مجازاتها - مجازات تکمیلی و تتمیمی - مجازات بازدارنده - محرومیت از حقوق اجتماعی - تبعید - جرایم عمدی و غیر عمدی - میزان اختیار قاضی در تعیین مجازات

همانگونه که در ماده ۱۷ قانون مجازات اسلامی آمده است: «مجازات بازدارنده تأدیب یا عقوبتی است که از طرف حکومت به منظور حفظ نظم و مراعات مصلحت اجتماع در قبال تخلف از مقررات و نظامات حکومتی تعیین می‌گردد از قبیل حبس، جزای نقدی، تعطیل محل کسب، لغو پروانه و محرومیت از حقوق اجتماعی و اقامت در نقطه یا نقاط معین و منع از اقامت در نقطه یا نقاط معین و مانند آن»

این تعریف در برگیرنده نکات عمده‌ای است:

اولاً؛ مجازات بازدارنده بمانند سایر مجازاتها، مجازات مستقلی است زیرا هم دارای تعریف مستقلی است که ماده ۱۷ قانون مجازات اسلامی به آن اختصاص یافته است و هم قانونگذار آنرا به عنوان مجازاتی در ردیف مجازاتهای دیگر آورده و گفته است: مجازاتهای مقرر در این قانون پنج قسم است: ۱- حدود ۲- قصاص ۳- دیات ۴- تعزیرات ۵- مجازاتهای بازدارنده^(۱)

ثانیاً؛ این مجازات دارای سیطره و شمول گسترده‌ای است هم از حیث مشمولین آن که عبارت از کلیه متخلفین از مقررات و نظامات حکومتی (که دایره شمول متخلفین از مقررات و نظامات دولتی عامتر از دایره شمول مشمولین قانون تعزیرات است) و هم از حیث نوع مجازات زیرا همانطوریکه ملاحظه شد در این ماده^(۲) به صورت تمثیلی بسیاری از مجازاتها را قانونگذار ذکر نموده است و تمثیلی بودن نیز حکایت از آن دارد که این ماده می‌تواند در برگیرنده سایر مجازاتها باشد.

ثالثاً؛ همانگونه که بیان شد مجازات بازدارنده مانند سایر مجازاتها، مجازات مستقلی به حساب آمده که صرفاً قانونگذار حق وضع آن را دارد (نه دادگاه) این معنا از آن قسمت ماده مستفاد می‌شود که آورده است: مجازات بازدارنده تأدیب یا عقوبتی است که از طرف حکومت... تعیین می‌گردد. پرواضح است که حق وضع قانون و بالتبع حق تعیین مجازات تنها در اختیار قوه مقننه است^(۳) و صرفاً این بخش از حکومت است که حق قانونگذاری دارد و سایر بخشها از جمله قوه مجریه و قوه قضائیه

نمی‌توانند به عنوان حکومت به وضع مجازات بپردازند بنابراین قانونگذار می‌تواند به منظور حفظ نظم و مراعات مصلحت اجتماع برای متخلفین از مقررات و نظامات حکومت تحت عنوان مجازات بازدارنده کیفر تعیین کند همانگونه که می‌تواند برای سارق و جاعل مجازات (تعزیر) تعیین نماید، و پرواضح است همانگونه که قاضی نمی‌تواند بدون اجازه قانون کسی را تعزیر کند مگر آنکه در قانون برای عمل آن شخص مجازات مشخصی تعیین شده باشد به همین نحو نمی‌تواند تحت عنوان کلی مجازات بازدارنده متهمین را به حبس یا جزای نقدی یا مجازاتهای دیگر محکوم نماید.^(۱) آنچه گفته شد در مورد مجازات بازدارنده بود و اما مجازات تکمیلی یا تنمیمی مقوله دیگری است. ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی مقرر می‌دارد: «دادگاه می‌تواند کسی را که به علت ارتکاب جرم عمدی به تعزیر یا مجازات بازدارنده محکوم کرده است به عنوان تنمیم حکم تعزیری یا بازدارنده مدنی از حقوق اجتماعی محروم و نیز از اقامت در نقطه یا نقاط معین ممنوع یا به اقامت در محل معین مجبور نماید». همانگونه که از ظاهر تعریف و از نص ماده برمی‌آید مجازات تنمیمی با مجازات بازدارنده تفاوت‌های اساسی دارد، اولاً: تعیین کننده این مجازات دادگاه است یعنی بر خلاف مجازاتهای بازدارنده برای صدور حکم مجازات تکمیلی به غیر از این ماده به نص دیگری نیاز نیست و دادگاه می‌تواند به تشخیص خود عمل کند در حالی که برای صدور حکم مجازات بازدارنده دادگاه باید مستند قانونی داشته باشد و در این راستا است که کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی به تعزیرات و مجازاتهای بازدارنده اختصاص یافته است این در حالی است که در این کتاب فصلی به عنوان مجازاتهای تنمیمی یا تکمیلی (به عنوان مجازات مستقل) در نظر گرفته نشده است.

ثانیاً: این نوع مجازات صرفاً برای ارتکاب جرایم عمدی در نظر گرفته می‌شود بنابراین در جرایم غیر عمدی نمی‌توان مجازات تنمیمی تعیین کرد در صورتی که در مجازات بازدارنده این قید وجود ندارد: ثالثاً: مجازات تنمیمی برخلاف مجازات بازدارنده مجازات مستقلی نیست زیرا باید در کنار مجازات بازدارنده یا تعزیری اعمال

گردد و ضمناً نمی‌توان به غیر از این دو نوع مجازات از آن در کنار سایر مجازات‌ها استفاده کرد. رابعاً: نوع و میزان مجازات تتمیمی مقید، محدود و محصور است و برخلاف مجازات بازدارنده صرفاً شامل محرومیت از حقوق اجتماعی و اقامت یا ممنوعیت از اقامت در نقطه معین می‌باشد و لاغیر.

بنابراین به عنوان مجازات تتمیمی نمی‌توان متهم را محکوم به حبس، جزای نقدی و سایر مجازات‌های غیر مصرّح در این ماده نمود.^(۱) اما با این همه اختلاف که میان مجازات بازدارنده و مجازات تتمیمی وجود دارد در رأی وحدت رویه شماره ۵۹۰-۷۲/۱۱/۵ به نوعی بین این مجازات‌ها اختلاط صورت گرفته است بطوریکه مجازات تتمیمی در حکم مجازات بازدارنده تلقی شده است. در اینجا با هم این رأی را مرور می‌کنیم: «مجازات‌های بازدارنده مذکور در ماده ۱۷ قانون مجازات اسلامی مصوب هشتم مرداد ماه ۱۳۷۰ به ضرورت حفظ نظم و مصلحت اجتماع درباره کسانی اعمال می‌شود که مرتکب جرم عمدی شده و تعیین مجازات تعزیری مقرر در قانون برای تنبیه و تنبه مرتکب کافی نباشد که در این صورت دادگاه می‌تواند بر طبق ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی مجازات بازدارنده را هم به عنوان تتمیم مجازات در حکم خود قید نماید و تعیین حداکثر مجازات تعزیری مانع تعیین مجازات بازدارنده نمی‌باشد.»^(۲)

با توجه به تحلیلی که قبلاً از مجازات بازدارنده و مجازات تتمیمی ارائه نمودیم در این رأی نکات قابل تأملی به چشم می‌خورد که به شرح آنها می‌پردازیم: در رأی موصوف آمده است: «مجازات‌های بازدارنده مذکور در ماده ۱۷ قانون مجازات اسلامی درباره کسانی اعمال می‌شود که مرتکب جرم عمدی شده و تعیین مجازات تعزیری مقرر در قانون برای تنبیه و تنبه مرتکب کافی نباشد...» در صورتیکه این دقیقاً تعریف مجازات تتمیمی است که در کنار مجازات تعزیر برای مرتکب در نظر گرفته می‌شود و همانگونه که بیان شد مجازات بازدارنده بمانند سایر مجازات‌ها، مجازات مستقلی است و در کنار مجازات دیگری (مگر در موارد استثناء به تصریح قانون) قرار نگرفته است

۱- ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی

بنابراین دو ایراد مهم به این قسمت از رای وارد است: ۱- برخلاف آنچه در رای آمده است مجازات بازدارنده مقید به جرم خاصی (از جمله جرایم عمدی) نیست و قانونگذار بموجب ماده ۱۷ این قانون می‌تواند برای تمام متخلفین (چه عمدی و چه غیر عمدی) از مقررات و نظامات حکومتی مجازات تعیین کند و این قید «جرم عمدی» از ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی گرفته شده و مربوط به مجازات تنمیمی است نه بازدارنده ۲- مجازات بازدارنده خود مجازات مستقلی است و در کنار مجازات تعزیری اعمال نمی‌شود (مگر اینکه استثنائاً قانونگذار برای تنبیه و تنبه مجرم وی را علاوه بر مجازات تعزیری به عنوان مجازات بازدارنده به حبس یا جزای نقدی و... محکوم نماید).

در حالی که در رای وحدت رویه مذکور دقیقاً روی این نکته تاکید شده است بطوریکه می‌گوید: «... و تعیین مجازات تعزیری مقرر در قانون برای تنبیه و تنبه مرتکب کافی نباشد که در این صورت دادگاه می‌تواند بر طبق ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی مجازات بازدارنده را هم به عنوان تنمیم مجازات در حکم خود قید نماید و تعیین حداکثر مجازات تعزیری مانع تعیین مجازات بازدارنده نمی‌باشد.» حال آنکه موضوع ماده ۱۹ قانون موصوف مجازات تنمیمی است و قاضی نمی‌تواند به استناد آن مجازات بازدارنده تعیین کند و مجازات تنمیمی با مجازات بازدارنده تفاوت فاحش دارد زیرا مجازات تنمیمی فقط شامل محرومیت از حقوق اجتماعی است آن هم بطور موقت و ممنوعیت از اقامت در منطقه معین یا اجبار به اقامت در مکان معین ولی مجازات بازدارنده شامل حبس، جزای نقدی و... نیز می‌شود حال چگونه می‌توان به استناد ماده ۱۹ و به عنوان مجازات تنمیمی حکم به حبس داد حال آنکه حبس اساساً جزء مجازاتهای تنمیمی مقرر در ماده ۱۹ آن قانون نمی‌باشد. به عنوان مثال چنانچه مجازات بزهی یکسال حبس باشد آیا می‌توان به استناد ماده ۱۹ قانون مجازاتهای اسلامی به عنوان مجازات بازدارنده، مرتکب را به دو سال حبس محکوم کرد (یکسال به عنوان تعزیر و یکسال به عنوان مجازات تنمیمی) در این صورت این مجازات با اصل

قانونی بودن مجازات‌ها^(۱) چگونه قابل جمع است چونکه ما مجازاتی که قانوناً یکسال حبس است به دو سال تبدیل کرده‌ایم. اگر این اقدام به عنوان تعیین مجازات بازدارنده باشد که به تصریح ماده ۱۷ قانون مجازات اسلامی تعیین آن در اختیار حکومت (قانونگذار) است دادگاه و قاضی تا زمانی که مصرحاً در قانون برای فعل یا ترک فعلی مجازات بازدارنده تعیین نشود نمی‌تواند کسی را تحت این عنوان مجازات کند همانگونه که بدون وجود نص قانون نمی‌تواند کسی را تعزیر کند و اگر این مجازات به عنوان مجازات تتمیمی (تتمیم مجازات) باشد که باید مقید به ضوابط ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی گردد که در این صورت اساساً نمی‌توان مجازات حبس تعیین کرد بلکه در تتمیم مجازات صرفاً می‌توان به محرومیت از حقوق اجتماعی و تبعید حکم داد.

علی‌ایحال با توجه به تفاسیل معروضه و با عنایت به اینکه اولاً: به موجب اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها جرم و مجازات باید بوسیله قانون تعیین شود ثانیاً: ماده ۱۷ قانون مجازات اسلامی مبین مجازات مستقلی بنام مجازات بازدارنده در کنار سایر مجازات‌هاست که تعیین نوع آن به عهده قانونگذار (حکومت) محول شده و این ماده صرفاً به تعریف مجازات بازدارنده پرداخته همانگونه که ماده ۱۶ آن قانون به تعریف مجازات تعزیر اختصاص دارد و دادگاه نمی‌تواند متهمی را صرفاً به استناد ماده ۱۷ مجازات کند همانگونه که نمی‌تواند به استناد ماده ۱۶ تعزیر نماید بلکه برای تعزیر مجرم، مثلاً کسی که مرتکب رابطه نامشروع (عمل منافی عفت غیر از زنا) شده است باید به ماده ۶۳۷ قانون تعزیرات استناد شود نه ماده ۱۶ قانون مجازات اسلامی. ثالثاً: در ماده ۱۷ قانون مذکور به قانونگذار اجازه داده شده است که برای متخلفین از مقررات و نظامات حکومتی مجازات حبس، جزای نقدی و... تعیین کند در حالی که در ماده ۱۹ آن قانون به خود دادگاه (نه قانونگذار) اجازه داده تا بدون نیاز به وجود نص قانونی کسی را که به علت ارتکاب جرم عمدی به تعزیر یا مجازات بازدارنده محکوم کرده است (علاوه بر تعزیر یا مجازات بازدارنده) به عنوان تتمیم آن دو مجازات، صرفاً

مدتی از حقوق اجتماعی محروم و یا از اقامت در نقطه‌ای معین ممنوع یا وادار به اقامت در نقطه معین نماید و در این مورد حق اعمال مجازات حبس، جزای نقدی و سایر مجازاتها را به دادگاه نداده است. علیهذا در پایان به عنوان نتیجه گیری باید گفت که مجازات بازدارنده، مجازات تتمیمی و تکمیلی نیست و نمی‌توان آن را در کنار مجازات تعزیری برای متهمینی که متنبه نشده‌اند بکار برد (برخلاف آنچه در رای وحدت رویه آمده است)^(۱) بلکه این مجازات همانند سایر مجازاتها (حدود، قصاص، دیات و تعزیرات) مجازات مستقلی است که قانونگذار آنرا برای متخلفین از مقررات و نظامات حکومتی در نظر می‌گیرد و در مجموع تعیین مجازات، نوع و مقدار آن از اختیارات قانونگذار است نه دادگاه. برخلاف آن مجازات تکمیلی یا تتمیمی مجازات مستقلی نیست بلکه در کنار مجازات تعزیر یا مجازات بازدارنده اعمال می‌شود و برای اعمال آن نص قانونی خاصی به غیر از ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی نیاز نمی‌باشد و نوع این مجازات نیز منحصر به محرومیت از حقوق اجتماعی (بطور موقت) و تبعید است و برخلاف مجازات بازدارنده شامل حبس و جزای نقدی و سایر مجازاتها نمی‌شود بنابراین دادگاه نمی‌تواند بر طبق ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی مجازات بازدارنده را هم به عنوان تتمیم مجازات در حکم خود قید نماید.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی